

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора педагогічних наук, професора, професора кафедри педагогіки,
психології та методики фізичного виховання Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

Пронікова Олександра Костянтиновича

на дисертаційне дослідження Черпак Юрія Васильовича

«Вітчизняний громадсько-педагогічний рух за розвиток фізичного
виховання дітей і молоді (остання чверть XIX ст. – 1917 р.)»

представлене на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Фізична культура в сучасній Україні, як і в більшості країн світу, є частиною загальної культури суспільства та спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових сил людини з метою гармонійного формування її особистості. Водночас фізична культура, до складу якої входять фізичне виховання, спорт і фізична рекреація, є важливим засобом підвищення соціальної й трудової активності людей, задоволення їх фізіологічних, моральних, естетичних та творчих потреб.

Пошук шляхів і способів удосконалення вітчизняної системи фізичного виховання дітей та молоді спонукає до діалогу з минулим, яке містить корисні приклади громадських починань у галузі фізичної культури. Їх переосмислення здатне збудити у сучасників нові ініціативи. У цьому сенсі важливим є вивчення періоду в українській історії, що припадає на останню чверть XIX ст. і закінчується 1917 р., коли внаслідок поширення у суспільстві ідей про важливість демократизації народної освіти відбулося розгортання такого педагогічного феномену як громадсько-педагогічний рух, ініційований прогресивно налаштованими педагогами, ученими, лікарями, представниками земств.

Зазначене дозволяє стверджувати, що дисертаційне дослідження Черпак Юрія Васильовича «Вітчизняний громадсько-педагогічний рух за розвиток фізичного виховання дітей і молоді (остання чверть XIX ст. – 1917 р.)» є актуальним і відповідає соціальному запиту суспільства.

Дисертаційне дослідження структуроване: складається з вступу, трьох розділів, у яких визначено ступінь дослідженості проблеми, ґрунтовно проаналізовано вітчизняний громадсько-педагогічний рух за розвиток фізичного виховання дітей і молоді, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (433 одиниці, 33 з яких – архівні матеріали), 9 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 313 сторінок, із яких 172 – основного тексту. У тексті дисертації міститься 1 таблиця.

У вступі, зокрема, Черпак Ю.В. сформулював науковий апарат дисертації. Завданнями передбачено проаналізувати історіографію досліджуваної проблеми, висвітлити історико-педагогічні передумови виникнення і діяльності громадсько-педагогічного руху за фізичне виховання дітей та молоді як окремого виду суспільної практики на теренах Наддніпрянської України, схарактеризувати внесок вітчизняних теоретиків і практиків у розвиток фізичного виховання та його поширення, з'ясувати роль педагогічних з'їздів як складника громадсько-педагогічного руху в розвитку тілесного виховання учнів в означених хронологічних межах, висвітлити різновиди фізичного виховання молоді у досліджуваній історичний період.

Дисертаційне дослідження Черпак Юрія Васильовича виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер № 0110U006274).

Тему дисертації затверджено вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 4 від 26 квітня 2012 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України (протокол № 5 від 29 травня 2012 р.).

Дослідження має наукову новизну. Черпак Ю.В. вперше на основі вивчення виявлених архівних матеріалів і відомостей із друкованих джерел цілісно висвітлив громадсько-педагогічний рух, громадські обговорення, визначив підґрунтя його розгортання.

Для розв'язання визначених завдань Черпак Юрій Васильович використав комплекс методів дослідження: загальнонаукові: аналіз, синтез, описання, зіставлення, пояснення, систематизація, узагальнення документальних, архівних матеріалів і друкованих джерел для розкриття досліджуваної проблеми; конкретно-наукові – біографічний, що уможливив з'ясування ролі і внеску О. Анохіна, В. Крамаренка, П. Лесгафта у розвиток громадсько-педагогічного руху за фізичне виховання молоді; історико-генетичний, який використано для простеження зародження й розвитку різних форм громадсько-педагогічного руху за фізичне виховання молоді, визначення змісту діяльності громадських спортивних осередків; історико-системний, який забезпечив поглиблення знань про перебіг освітньо-фізкультурних процесів із точки зору цілісного охоплення історичної дійсності досліджуваного періоду і з точки зору розкриття внутрішніх рухів діяльності громадських фізкультурно-спортивних об'єднань.

У дисертації обґрунтовано хронологічні межі. Вибір нижньої межі автор визначає періодом починаючи з останньої чверті XIX ст., закінчуючи 1917 р. Нижню межу автор зумовлює появою праці П. Лесгафта «Відношення анатомії до фізичного виховання і головне завдання фізичної освіти у школі» (1876 р.), що започаткувала науково обґрунтований підхід до тлумачення фізичної культури як засобу розвитку пізнавальних можливостей дитини. Визначення верхньої межі автор пояснює революційним зламом (1917 р.) суспільних інститутів і докорінною зміною завдань освітньої системи, у тому числі й щодо фізичного виховання.

Виконане наукове дослідження позначене активним впровадженням отриманих результатів у практику. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Педагогіка та психологія: виклики та сьогодення (Київ, 2016), «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (Одеса, 2016), «Весняні наукові читання» (Київ, 2016), «Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної

педагогіки та психології» (Львів, 2016), «Стан, проблеми та перспективи педагогічних досліджень і соціальної роботи» (Сладковічево, Словацька Республіка, 2016), «Фундаментальные и прикладные исследования: современные научно-практические решения и подходы» (Баку – Ужгород – Дрогобич, 2016, 2017), «Борисфенійський симпозіум – 2017. Наука XXI століття: тенденції та перспективи» (Миколаїв, 2017); всеукраїнських: «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2016), «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 2016), «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпро, 2016), «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управління навчальними закладами» (Херсон, 2016).

Наукові результати дослідження викладено у 17 одноосібних публікаціях, з яких 5 надруковано в наукових фахових виданнях України, 1 – в українському науковому виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз, 1 – у зарубіжному періодичному виданні, 10 – у збірниках матеріалів конференцій.

Відповідно до першого завдання Черпак Ю.В. у першому розділі «Громадсько-педагогічний рух на українських теренах Російської імперії як просвітницький феномен (остання чверть XIX ст. – 1917 р.)» ґрунтовно аналізує розгортання громадсько-педагогічного руху за розвиток фізичного виховання дітей і молоді на Наддніпрянській Україні (у період перебування в складі Російської імперії), презентуючи систематизоване й узагальнене осмислення фактів, подій, процесів, що відображали об'єктивні взаємозв'язки фізичного виховання з запитами держави і соціуму, із розвитком антропологічних наук, з умовами життя людей. Автор встановлює взаємозв'язки фізичного виховання з самодіяльною ініціативною активністю окремих громадських ентузіастів, чия діяльність поступово сукупно утворила рух колективних дій за розвиток і поширення фізичної культури серед дитячого та дорослого населення країни.

Проведений автором аналіз джерельної бази з позиції узагальнення теоретико-методологічних підходів до висвітлення проблеми розвитку теорії і практики фізичного виховання дітей та молоді уможливив її систематизацію. За критерій автор обрав зміни історіографічних парадигм у відображенні гуманітарних процесів, на які істотно впливали політико-суспільні трансформації в країні. Виокремлено чотири періоди історіографії, розкриті в основному змісті й тексті дисертації.

Відповідно до другого завдання Черпак Ю.В. з'ясував, що теоретичну основу становлення і розвитку фізичного виховання у визначених часових межах в Російській імперії, й на українських землях зокрема, становили спочатку зарубіжний досвід у цій галузі (шведська, німецька, американська, чеська системи фізичної підготовки) та вітчизняні наукові розробки у галузі фізіології, медицини, психології, гігієни. Автором доведено, що найактивнішу участь у процесі формування тогочасної передової суспільної думки щодо необхідності цілеспрямованого тілесного розвитку дітей і молоді брали: педагоги М. Демков, В. Ігнат'єв, П. Каптерев, І. Радецький, К. Ушинський; лікарі О. Анохін, Є. Демент'єв, П. Лесгафт, В. Крамаренко, Є. Покровський; громадські діячі О. Бутовський, Є. Гарнич-Гарницький, Г. Дюперрон. Їх діяльність й наукові розвідки стали підґрунтям і рушієм розвитку вітчизняного фізичного виховання. Отже, Черпак Ю.В. розглядає громадсько-педагогічний рух за фізичне виховання дітей та молоді у період кінця XIX ст. і до 1917 р., як регіональні й локальні вияви свідомої самодіяльності окремих, небайдужих до долі країни та її мешканців, представників суспільства, а не як ініційований владою вид суспільної практики. Також Черпак Ю.В. констатує, що у 70-х рр. XIX – на початку XX ст. засобом фізичного розвитку учнів була гімнастика, яку на той час визнавали профілюючим видом вправ для тілесного здоров'я та розвитку.

Відповідно до третього завдання, у другому розділі «Внесок вітчизняних громадських діячів у розвиток теорії і практики фізичного виховання дітей і молоді» Черпак Ю.В. висвітив й узагальнив внесок у розвиток фізичного

виховання П. Лесгафта, а також лікарів-просвітників, розробників програм і фізкультурних практик В. Крамаренка й О. Анохіна. Він також охарактеризував започаткування та активізацію громадських ініціатив з розвитку фізичних сил молоді. Зокрема, проаналізував ідеї лікаря і спортивно-громадського діяча В. Крамаренка, який не лише розвивав практику фізичного виховання в Києві (викладав гімнастику у кількох навчальних закладах, вів різноманітну оздоровчу, фізкультурну роботу з учнівською молоддю у позанавчальний час, організовував спортивні заходи та змагання, показові гімнастичні вистави, заняття атлетикою), створив оригінальну систему фізичних вправ, доступну для використання у необладнаних спеціальним спортивним приладдям навчальних закладах (які на той час становили більшість), а також розробив основи лікувальної (коригуючої) гімнастики.

Ентузіастом розвитку фізичної культури серед дітей та дорослих у Києві був і його колега, лікар і викладач гімнастики О. Анохін. Вони співпрацювали на громадській ниві сприяння розвитку спорту як засобу збереження та зміцнення здоров'я. Їхня громадсько-освітня діяльність мала важливе значення у регіональному вимірі Наддніпрянської України не лише як організаторів і провідників спортивно-педагогічних ініціатив, а й як піонерів із підготовки кваліфікованих викладачів фізичного виховання (гімнастики) у регіональному масштабі (тривалі і короткострокові курси з підготовки викладачів гімнастики для різних типів початкових і середніх навчальних закладів). Також здобувач зазначає, що непересічним теоретичним надбанням О. Анохіна, яке відразу набуло визнання в межах всієї імперії, стала розроблена ним система психофізіологічних рухів (вольова гімнастика), що ґрунтувалася на використанні психофізіологічних особливостей організму людини («Нова система. Психо-фізіологічні рухи», 1910). Вона тривалий час, вже по смерті діяча знаходила застосування. Черпак Ю.В. пропонує систему психофізіологічних рухів творчо адаптувати для використання у сучасних умовах.

Відповідно до четвертого завдання у третьому розділі «Громадсько-педагогічні ініціативи у поширенні шкільної та позашкільної фізичної культури (остання чверть XIX ст. – 1917 р.)» Ю.В. Черпак проаналізував матеріали з'їздів, на засіданнях яких піднімалися питання гігієни та фізичного виховання учнівської молоді. Автором також досліджено діяльність громадських інституцій із розвитку фізичного виховання дітей і молоді на українських підросійських землях. Також проведено історіографічний аналіз джерел, пов'язаних із внеском різноманітних педагогічних курсів-з'їздів, що проводилися на українських теренах, у розвиток початкової і середньої освіти, довів практичну відсутність у змісті їх роботи розгляду питань розвитку тілесного виховання. Вони, зазначає Черпак Ю.В., з'явилися у порядку денному фахових освітянських зібрань, проведених на українських землях (Педагогічний з'їзд Київського навчального округу та Педагогічний з'їзд Харківського навчального округу з питань середньої освіти) лише у 1916 р. Натомість лікарські з'їзди, з'їзди з педагогічної психології, експериментальної педагогіки (1898, 1906, 1908, 1910) торкалися гігієнічно-фізіологічних питань фізичного розвитку школярів, чим стимулювали посилення інтересу до проблем у суспільстві.

Відповідно до п'ятого завдання, також у третьому розділі дисертації, Черпак Ю.В. визначає запит на організацію масових юнацько-фізкультурних рухів, які мали ідейно-патріотичне («потішні» загони, рух скаутів) чи панслов'янське (сокільський рух) спрямування і слугували меті мілітарної підготовки юнацтва до військової служби. Цей запит йшов від влади, однак знайшов відгук у суспільстві.

Спортивно-виховні, фізкультурно-освітні товариства, що створювалися на теренах України за ініціативи окремих діячів, мали різне цільове спрямування. Але головне, що такі осередки й організації реально долучали дітей та молодь до фізичного виховання, здорового способу життя й впливали на поліпшення здоров'я молодого населення, популяризуючи заняття спортом.

Фізичний розвиток дітей і молоді наприкінці XIX ст., як стверджує Черпак Ю.В., здійснювався головним чином у закладах освіти доволі малоефективно внаслідок непрофесійності викладачів, яких не вистачало. Також серед причин цього процесу автор визначає непристосованість шкільних приміщень, не приділення належної уваги очільниками закладів, оскільки довгий час заняття фізкультурою не були загальнообов'язковим складником змісту шкільної освіти (не рахуючи воєнізованих навчальних закладів). Таке становище турбувало громадськість, й у першу чергу лікарів, які фіксували незадовільний стан здоров'я дітей та молоді, особливо солдат-призовників. Лікарі разом із педагогами і громадськими діячами ініціювали громадські обговорення проблеми, створювали товариства та об'єднання зі сприяння розвитку різних видів фізичної активності.

Позитивними наслідками діяльності громадських спортивних товариств, на думку Черпак Ю. В., є організація масового залучення молоді до фізичної культури, поширення ідей про здоровий спосіб життя і дозвілля, спортивні досягнення на всеросійському та світовому рівнях. Незважаючи на бюрократичні труднощі на шляху спортивного руху, відсутність належного державного фінансування, соціально-майновий, класовий характер відносин у суспільстві з кінця XIX ст., ідеї фізичного виховання, фізичної освіти і культури, здоров'язбереження почали набувати популярності. Вони активізували появу нових громадських спортивних товариств, гуртків при навчальних закладах та промислових підприємствах, видання наукових, публіцистично-популярних і фахових видань, обмін досвідом. Це позитивно впливало на вкорінення ідей про необхідність цілеспрямованого фізичного розвитку дітей і молоді, поширення занять спортом серед юнацтва та дорослих.

Зважаючи на низьку популярність гімнастики серед сучасної молоді, Черпак Ю.В. пропонує, враховуючи позитивний вітчизняний досвід кінця

XIX – початку XX ст., відновити практику виступів гімнастичних груп як агітаторів і популяризаторів спорту.

У дисертації сформульовані висновки дослідження, які відповідають завданням дисертації. Текст дисертації доповнено додатками на 73 сторінках, серед яких відзначимо: перелік держав, міст і навчальних закладів Західної Європи, в яких П.Ф. Лесгафт вивчав гімнастичні системи; підготовку вчителів гімнастики та комплекс вправ гімнастики О.К. Анохіна; методичні рекомендації автора дисертації Черпака Юрія Васильовича «Фізичні вправи за системою вольової гімнастики О.К. Анохіна для учнівської та студентської молоді».

Зміст автореферату відповідає змісту дисертації.

Висвітлені у дисертації наукові результати одержані автором самостійно.

Виконане дослідження має наукову цінність, але відзначимо ряд питань, які потребують пояснень та уточнень. Зокрема:

1. Об'єкт дослідження сформульовано не зовсім коректно. Доречно було б врахувати, що у досліджуваний період не існувало системи фізичного виховання дітей та молоді.
2. Хронологічні межі дослідження сформульовано також не зовсім коректно. Автор нижню межу визначає працею П. Лесгафта «Відношення анатомії до фізичного виховання і головне завдання фізичної освіти у школі (1876 р.), а верхню межу – революційним зламом (1917 р.) суспільних інститутів і докорінною зміною завдань освітньої системи.
3. Автор у тексті дисертації на стор. 7 використовує застарілу термінологію: замість «освітній процес», як того вимагає закон України «Про освіту» 2017 р., вживано «навчально-виховний процес».
4. Аналізуючи методи дослідження, зокрема біографічний, автор називає лише прізвище О. Анохіна. Прізвища П. Лесгафта та В. Крамаренка не згадуються, хоча їх діяльність ґрунтовно аналізується у другому розділі дисертації.

5. Автору дисертації було б бажано розробити та представити власну періодизацію досліджуваного періоду.
6. В роботі є стилістичні огріхи.

Висловлені рекомендації й зауваження мають дискусійний характер і не знижують значущості проведеного Черпак Юрієм Васильовичем дисертаційного дослідження.

Однак висловлені зауваження та побажання не знижують наукової цінності проведеного Черпак Юрієм Васильовичем дослідження, яке підтверджує його наукову зрілість і професійну компетентність.

Рукопис дисертації відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами та доповненнями (Постанова Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р.) та Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12.01.2017 р., паспорту спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, а отже є всі підстави для присудження Черпак Юрію Васильовичу наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

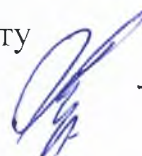
Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології
та методики фізичного виховання
Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

О.К. Проніков

Підпис доктора педагогічних наук, професора
Пронікова Олександра Костянтиновича засвідчую:
Начальник відділу кадрів Національного університету
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Л.Ф. Лук'яненко